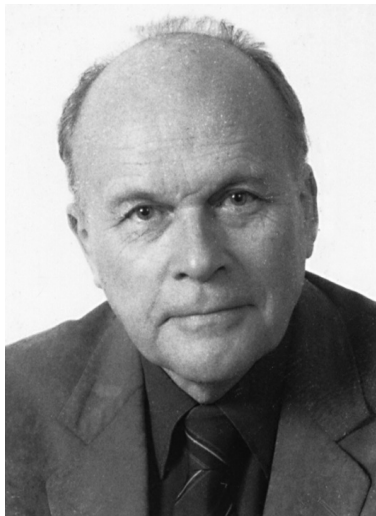

MATS P. MALMER

MATS P. MALMER, som invaldes i Vitterhetsakademien 1976, avled efter långvarig sjukdom den 3 oktober 2007, strax före sin 86-årsdag. Han föddes som Mats Petersson den 18 oktober 1921 i Höganäs. Föräldrarna var lärarparet Sigurd Petersson och Ingeborg Petersson, född Malmer. På fädernet härstammade han från Gotland och på modernet från Västergötland. Mats Malmer växte upp som yngste sonen i en intellektuell och debattglad trebarnsfamilj. Fadern var en stor matematisk begåvning med starka kulturhistoriska intressen; bland annat var han med om att grunda biblioteket i Höganäs. Modern var mycket skönlitterärt intresserad, särskilt av fransk och latinsk litteratur på originalspråk. Malmer skriver i sin självbiografiska essä *Grunden till mitt arkeologiska liv* från 1995 att han minns sin barndom ”som en ständigt pågående intellektuell diskussion, där föräldrar och barn deltog som alldeles likaberättigade deltagare”. I dessa samtal ”fanns naturligtvis politik också – mycket politik. Och den politiken var åt vänster, ibland ganska långt åt vänster”. Som för många andra skåningar var perspektiven riktade söderut, mot Danmark och Tyskland. Malmer skriver att för mig var ”Köpenhamn den stora staden och Hamburg den mycket stora staden”, medan han besökte Stockholm först i tjugoårsåldern.

Eftersom det saknades gymnasium i Höganäs i slutet av 1930-talet ordnade familjen så att Malmer bodde i sin morbror Per Malmers familj i Växjö och gick reallinjen vid Högre allmänna läroverket i Växjö. Under sina gymnasieår blev Mats Malmer närmast som en storebror till sin yngste kusin Nils Malmer, som sedermera blev professor i växtekologi i Lund. Efter studentexamen 1941 blev Malmer som alla sina jämnåriga inkallad till beredskapstjänst. Han hamnade under två år vid kustartilleriet i Karlskrona.

Malmer påbörjade sina studier vid Lunds universitet hösten 1943, med siktet inställt på en lärarexamen. Han läste latin för Gerhard Bendz, klassisk fornkunskap för Einar Gjerstad och historia för Gottfrid Carlsson. Men studierna gick långsamt, och som han skriver ”Jag läste inte särskilt effektivt – inte för att jag inte tyckte det var roligt, utan därför att det ansågs att man skulle idka sällskapsliv, och det ansåg jag också”. Först hösten 1945 hittade Malmer sitt livs kall, då han började läsa nordisk och jämförande fornkunskap, det som i dag heter arkeologi. Avgörande för detta livsval var framför allt den karismatiska docenten Carl-Axel Althin, som då var mycket aktiv inom arkeologin, men som ett decennium senare lämnade universitetet och startade läkemedelsföretaget Gambro. Under senare delen av 1940-talet samlade Althin en rad unga ambitiösa svenska och utländska studenter runt sig. Tillsammans genomförde de under flera år undersökningarna av mesolitiska boplatser vid Ageröds och Rönneholms mossar i centrala Skåne. Bland utgrävningarna fanns förutom Malmer även hans blivande hustru Brita Alenstam, Märta Strömberg samt Gad Rausing och hans blivande hustru Birgit Mayne. Malmer skriver att ”det var en intellektuell utgrävning, teoretiskt och metodiskt mycket medveten. Men dessutom var det en oöverträffad god och glad stämning i det stora grävningslägret. Vi bodde mycket primitivt i gamla militärbarracker, på en grön äng, kilometervis från närmaste hus, med stjärnhimmeln över våra kvällsfester, och is i tvättfatet på höstmorgnarna”. Mats Petersson och Brita Alenstam gifte sig 1949, och sex år senare antog de

gemensamt namnet Malmer, efter Mats Malmers morfar. Alltsedan giftermålet har Mats och Brita Malmer utgjort ett tätt arbetande akademiskt par, vilket framgår inte minst av att även Brita Malmer är ledamot av Vitterhetsakademien sedan 1981. De har en dotter, Elin, född 1963.

Under 1940- och 50-talen var den arkeologiska institutionen i Lund direkt knuten till Lunds universitets historiska museum, som var den enda grävande institutionen i Skåne vid sidan om Kulturen i Lund. Det innebar att studenter och doktorander fick goda möjligheter att få erfarenheter från utgrävningar runt om i landskapet. Malmer deltog i, och ledde som amanuens och assistent, ett antal undersökningar rörande allt från mesolitikum till och med medeltiden. Dessutom arbetade han vid Althins så kallade "mesolitiska laboratorium" med att analysera fynden från Ageröd. Arbetet vid museet och bearbetningen av Agerödsfynden innebar att det dröjde till 1950 innan Malmer blev färdig med sin filosofie

kandidatexamen i nordisk och jämförande fornkunskap. Men samma år fick han ansvar för undersökningarna av det mellan- och senneolitiska gravfältet vid Lilla Bedinge i södra Skåne. Genom denna undersökning ändrade Malmer fokus. Han kom allt mer att arbeta tillsammans med professor Holger Arbman, som blev en viktig och inspirerande förebild. Arbman hade både breda kulturella intressen och en frisinnad inställning till vad arkeologi var och kunde vara. Malmer använde resultaten från Lilla Bedinge-undersökningarna i licentiatavhandlingen *Den svenska båtynxekulturens vinkelbandsornerade keramik*, som låg färdig redan 1953. Året därpå påbörjade han sitt stora avhandlingsarbete om stridsyxekulturen i Sverige och Norge med en flera månader lång studieresa genom stora delar av Europa och Nordafrika. Under åren 1954–58 arbetade han intensivt med såväl fyndregistrering och metodutveckling som skrivande.

Innan avhandlingen var färdig blev Malmer 1959 chef för sten- och bronsåldersavdelningen vid Statens historiska museum, och han och hans hustru flyttade till Stockholm. Trots detta ansvarsfulla arbete kunde Malmer genom oerhörd arbetsdisciplin och genom sin hustrus stöd bli färdig med sina forskarstudier, och disputerade 1962 i Lund på den nästan 1 000 sidor tjocka avhandlingen *Jungneolithische Studien*. Han blev samma år docent på arbetet, och fortsatte med stor energi på nästa arbete *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria*, som publicerades redan 1963. Samma år sökte Malmer professuren i Uppsala, men efter en långvarig och uppslitande konflikt tillsättningen avgjordes ärendet till hans nackdel 1965. Han arbetade i stället vidare på Historiska museet och engagerade sig i nya permanenta och tillfälliga utställningar samt i nya ändamålsenliga magasin för samlingarna. Malmer samarbetade under 1960-talet också med Evert Baudou och Margareta Biörnstad i de så kallade Norrlandsundersökningarna, i samband med de omfattande vattenkraftregleringarna av de stora älvarna.

Efter elva år vid Historiska museet erhöll Malmer professuren i

nordisk och jämförande fornkunskap i Lund 1970, och levde därefter ett pendlande liv mellan familjen i Stockholm och arbetet i Lund. Men redan 1973 kallades han till professuren i arkeologi, särskilt nordeuropeisk, vid Stockholms universitet, och upprätthöll därefter denna tjänst till sin pensionering 1987. Under sina år som professor i Stockholm var han ordförande i Svenska arkeologiska samfundet 1976–1978, och på institutionen ställde han sig positiv till att bredda arkeologins verksamhetsområde mot etnoarkeologi, marin arkeologi och laborativ arkeologi. Kort före sin avgång berättade han för mig att den största utmaningen för honom under Stockholmsåren var att få sina studenter och doktorander att inse att de befann sig i en forntida periferi, även om de levde i en modern storstad. Malmer bildade aldrig någon egentlig skola, eftersom han hade samma syn på forskningens frihet som sin lärare Holger Arbman. Likväl kan man bland hans många elever se olika men tydliga intressen för grundläggande metodiska problem som låg honom varmt om hjärtat, i första hand frågor kring tid och rum.

Ska man försöka sammanfatta Malmers livsgärning kan det nog bäst formuleras som att han var något så ovanligt som en lysande praktisk och teoretisk arkeolog i en och samma person. Kombinationen innebar att han ogärna skrev renodlade metodiska och teoretiska texter, utan i stället utvecklade sina nya perspektiv genom empiriska undersökningar. Han hade en ovanlig kronologisk bredd, och arbetade med samtliga nordiska arkeologiska perioder, från och med mesolitikum till och med medeltiden. Redan i sin första publikation från 1948, om S:t Jörgens medeltida hospital i Åhus, visar Malmer hur viktig den detaljerade fyndkontexten är för den arkeologiska tolkningen. Han föregriper därmed på många sätt den debatt som förts inom arkeologin om kontextuella utgrävningsmetoder under det senaste decenniet. Han betonade alltid att framsteg inom arkeologin, i form av nya förståelsehorisonter, är resultat av såväl nya fynd som nya tankar.

Malmer var själv starkt präglad av den analytiska filosofin, inte minst

Ludwig Wittgenstein och Bertrand Russel, vilket kommer till tydligt uttryck i doktorsavhandlingen *Jungneolithische Studien* från 1962. Den handlar som nämnts om den svensk-norska stridsyxekulturen under yngre stenåldern och dess europeiska förbindelser. Arbetet är en kritisk uppgörelse med mellankrigstidens etniska tolkningar inom arkeologin. I stället för att likställa olika arkeologiska kulturgrupper med skilda folk argumenterade Malmer för idéspridning av materiell kultur och för lokala förutsättningar som bakgrund för olika materiella uttrycksformer. Tydligt inspirerad av kulturgeografen Torsten Hägerstrands tidsgeografi sökte Malmer innovationsprocesser snarare än avgränsade kulturer. Detta perspektiv presenterade han redan 1957 i en nyskapande förstudie till avhandlingen, kallad *Pleionbegreppets betydelse för studiet av förhistoriska innovationsförlopp*. Annars var avhandlingen i minst lika hög grad en metodisk uppgörelse med det Malmer kallade ”impressionismen” i arkeologin, det vill säga det lättvindiga sätt på vilket många arkeologer beskrev sitt material. Han krävde tydliga definitioner av grundläggande kategorier som tid, rum och typologi. Därmed öppnade han för en teoretisk och metodisk debatt omkring positivism och logisk empirism, som på många sätt liknade det som i anglosaxisk tradition har kommit att kallas ”den nya arkeologin” från början av 1960-talet. Till skillnad från den mer renodlade nya arkeologin var dock Malmer inte systemteoretiskt inriktad, utan ville bevara en mer humanistisk kulturhistoriskt tolkande arkeologi. Dessutom insåg han positivismens begränsningar, genom att erkänna de subjektiva dragen i alla definitioner. Han var därför en mer pragmatisk företrädare för den nya arkeologin, och hävdade att forskningstraditionen ”har fått fram ny och mycket viktig kunskap om den arkeologiska forskningsprocessen – men däremot relativt litet om forntiden”.

Redan året efter avhandlingen fortsatte Malmer att utmana den arkeologiska impressionismen i *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria* (1963), som var en kritisk studie av de så kallade guldrakteaternas

typologi. Han fortsatte att utveckla sina idéer om tid, rum och innovationer i två arbeten om bronsåldern, nämligen *The Rock Carvings at Nämforsen, Sweden, as a Problem of Maritime Adaption and Circumpolar Interrelations* från 1975, och *A Chorological Study of North European Rock Art* från 1981. Likväl var det den kulturellt mycket komplexa yngre stenåldern, som stod hans hjärta närmast. Malmer publicerade redan 1969 en rapport av den viktiga gropkeramiska boplatsen Jonstorp i Skåne och 1975 kom en svenskspråkig uppdaterad sammanfattning av avhandlingen med titeln *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge*. Han återvände också till avhandlingens problematik i utgrävningar av Alvastra pålbyggnad 1976–1980. Platsen hade genom Holger Arbmans förmedling intresserat honom sedan början av 1950-talet, men det var alltså först genom dessa metodiskt nyskapande undersökningar som han kunde följa uppkomsten av den gropkeramiska kulturen på det svenska fastlandet. Och så sent som 2002 sammanfattade han sina idéer om perioden i *The Neolithic of South Sweden*.

Malmer förde sin metoddiskussion om rationalism och empiri i första hand i en nordisk forskarmiljö, men efterhand uppmärksammades han också internationellt som en av den nya arkeologins tidigaste och mest självständiga representanter. Den kände ryske arkeologen Leo S. Klejn skriver i artikeln "A Panorama of Theoretical Archaeology" (*Current Anthropology* 1977) att avhandlingen var som en "multiton bomb" som föll "ned i ett fridsamt träsk". Han hävdar att "några av de viktigaste principerna för den nya arkeologin framlades och utvecklades" i just detta arbete. Därför menar Klejn att Malmer, tillsammans med amerikanen Lewis Binford och engelsmannen David L. Clarke, var de främsta företrädarna för den nya arkeologin. Trots detta fick Malmer aldrig samma internationella genomslag som sina anglosaxiska kollegor, på grund av det lilla språkets begränsningar. Dessutom insåg han för sent i sina forskarstudier att tyskan, som var avhandlingens språk, inte hade framtiden för sig som akademiskt kommunikationsmedel. Likväl upp-

märksammades Malmers insatser efter hand, genom inval i lärda svenska och utländska sällskap samt genom vetenskapliga priser. Han invaldes som ledamot i Kungliga Humanistiska Vetenskapsamfundet i Lund 1970, Vetenskaps societeten i Lund 1972, Vitterhetsakademien 1976, Deutsches Archäologisches Institut 1981, Society of Antiquaries 1983 samt British Academy 1994. Han fick dessutom Svenska Fornminnesföreningens Hildebrandspris 1982 och Monteliusmedalj 1995 samt för hela sin livsgärning Vitterhetsakademiens förtjänstmedalj i guld 2006. Symptomatiskt nog är Malmer en av endast tre svenska arkeologer som uppmärksammas i verket *The Great Archaeologists* från 1999. De övriga två är zoologen och fornforskaren Sven Nilsson samt arkeologen Oscar Montelius.

För många gjorde Mats Malmer ett stillsamt, nästan tillbakadraget intryck, men i mindre kretsar var han mycket social, engagerad och debattglad. Hans pedagogiska ådra gjorde honom till en uppskattad, men också krävande lärare. Som forskare och debattör var han analytiskt skarp, men också nyfiken, road och djupt engagerad av såväl samtiden som det avlägset förflutna. Livet igenom var Malmer trogen sin kritiskt realistiska kunskapssyn. I uppgörelsen med 1930-talets politiserade arkeologi valde Malmer att så långt som möjligt skilja på vetenskap och politik, även om han var djupt engagerad inom båda dessa fält. Han sökte den mänskliga och mångfacetterade sanningen om forntiden, i skärningspunkten mellan humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap. Malmer var medveten om att han aldrig skulle nå sanningen om det avlägset förflutna, men han menade att man skulle arbeta ”som om” den var möjlig att nå. Därför stod han mycket främmande inför dagens postmoderna strömningar. För honom öppnade de för den sortens relativism och politiska övertolkningar, som han förknippade med 1930-talets arkeologi, och som han ägnade ett helt forskarliv åt att bekämpa.

Malmer hade på 1990-talet planer på att publicera en essäsamling, där han skulle bearbeta och på nytt utge sina viktigaste artiklar, men av

detta blev intet på grund av en successivt försämrad hälsa. Likväl behöll han in i det sista sitt djupa intresse och engagemang för sitt livs kall, arkeologin, som han alltid uppfattade som ”alldeles kolossalt roligt”. Med Mats P. Malmers död har svensk arkeologi förlorat ämnets mest namnkunniga och profilerade företrädare – en stillsam och engagerad person, som rymde en stor lärdom och ett skarpt intellekt.

Anders Andrén